ІВАН СПІЛКА.

НА ЧУЖИНІ.

1 видання 1899–1900
2 " 1906

3 видання

ЦІНА 15 ЦНТ.

1917.
З друкарні „Свободи“, 83 Grand Street,
Jersey City, N. J.

I.

Зістав ся я від матери невеликим хлопцем —— тоді мені булс десять років. Я був тільки один у батька та матери, і вони мене дуже любили. Як умирала мати, то просила батька, щоби мене не кидав, щоб любив мене. На останок вона промовила: „Се-ж наша єдина дитина!" та з сим і вмерла.

Поховали матір, і батько ні за що не брав ся. Він ходив, як тінь. Про склеп забув і думати. У нас, бачите, в Одесі був великий склеп. Крім сего був і хутір*) Чорнобривці, де ми з материю проживали у літі. Перші дні після материної смерти батько нікуди не виходив з хати, ні з ким не говорив, тільки все мене голубив та цілував. Дуже смутний він був, і нікому було його розважити. Чимало так минуло часу. Потім він почав навертатись до склепу, до хазяйства, обличе його почало вияснювати ся. Збігло ще кілька місяців, і він добре вже порядкував у своїм ділі. Алеж на виді він дуже постарів ся, і смуток на нім так і остав ся.

Минуло ще кілька місяців, і батько віддав мене до ґімназії. Доси я вчив ся тільки дома; до мене ходив учитель. В ґімназії я пробув вісім років. А далі мені й самому захотіло ся навчитись більше і я записав ся у висшу школу, університет. За чотири роки я скінчив його. Потім оженив ся і почав у купі з батьком крамарювати. Та тільки батько швидко покинув нас — умер. Почали ми у двох з жінкою торгувати. Але ні в мене ні в неї не було талану до сего діла, а до того ще нам не подобалось воно. Торгували ми три роки і кождого року все більше та більше тратили.

— Знаєш що, Павле, — промовила раз до мене Галя — покиньмо сей поганий склеп та поїдьмо на хутір.

— Се правда: чого ми в місті будемо мучити ся — зрадів я.

---

*) Фільварок.

Знайшли ми купця на свій склеп і щоб швидше упорати ся з сим ділом, ми збули його за безцін. Переїхали на хутір і зачали хазяйнувати. Спершу наче й нічого; усе гаразд було, а далі й тут зачали тратити. Надійшли два недородні роки, ще й дужше погіршало; з тих гроший, що дістали за склеп, у нас вже ані копійки не лишилось. Але сего не було досить; ми ще понапозичали ся. Довело ся спродавати хутір. Спродали, повертали позичальникам гроші і знов переїхали в Одесу. У мене тоді вже було двох синів. У місті за що я не брав ся — тільки одні втрати: гроший, що зістали ся від хутора, все зменьшувало ся.

Давно вже у мене зявила ся думка кинути місто і поїхати в инший край, до Америки. Кілька разів я натрафляв в часописях про те, як там добре жиєть ся людям. Тепер думка їхати в Америку зовсім запанувала. Треба було тільки сказати про се своїй Галї. Протеж я знав, що вона згодить ся зі мною. Та чому й не згодити ся? Що року йдуть туди люди і не вертають ся відтіля: вони звіщають своїх родичів про тамошне житє й пишуть, що їм жиєть ся гарно, що кождий з них знаходить собі роботу. Чомуж і нам не поїхати!

— Галю! Знаєш, що я надумав: поки не витратили всїх гроший, поїдьмо до Америки. Земля там, кажуть, гарна й недорога: купимо хутір і будемо жити.

— Добре, поїдьмо: диви ся тільки, щоб ми не жалували — каже вона.

— Овва! Ні: мабуть там жалувати не будемо...

— Ну, то й поїдьмо: про мене все одно, де-б не жити, аби з тобою, та щоб дітям нашим добре було.

Поговоривши про відїзд, ми поспродували усе чисто: лишили тільки одежу й посуду та купили дещо задля дороги. Ось незабаром приплив і корабель. Ми побрали білєти і поїхали.

II.

Наш корабель плив більше ніж чотири тижні. Він зупиняв ся у прибережних містах, аби тільки взяти води задля питя. Морська вода пити не годить ся, бо гірка й солона. Через се мореплавці вперед, ніж пливуть на море, набирають на корабель солодкої води.

За сей час, що плили, надивили ся ми на море. Підіймеш ся бувало в гарний соняшний день на верх корабля, що зветь ся палубою, та там і сядеш собі на лавці й дивиш ся у море. І куди не кинь оком — усюди вода, усюди море! Вода у мори синя, алеж від сонця вона відбиває всякими барвами: синьою, жовтою, зеленою й иншими: так і здаєть ся, що богато-богато веселок обмиваєть ся у воді. Тутечкиж біля корабля, на самім поверсї води, щось відразу засяло й знов зникло, — се невелика рибка виринула на верх і знов пірнула у глиб. Ось друга і трета заблиснули своїм срібним одягом; ось ще кілька зявило ся їх: вони були длятого, що на самім поверсї моря грали ся, вганяючись одна за другою, й вабили до себе очи. Аж ось відразу щось зашуміло у горі над кораблем і впало, мов куля у воду — се чайка або мартин (така риболовна птиця), що сиділа на щоглї: вони кинули ся за своєю добичею. Щоглами звуть на кораблі грубі стовпи, до котрих чіпляють паруси з полотна. Дивиш ся, а чайка або мартин, а то й кілька штук відразу здіймають ся у гору з рибами в писку. І завсїди за кораблем летять цїлі табуни чайок та мартинів: вони добре знають, що їм тут буде пожива, бо за кораблем пливуть і риби, великі й малі. Иноді можна навіть бачити, як великі риби, що звуть ся акулами, вганяють ся одна за другою; се вони віднимають одна від другої, що непотрібного кидають з корабля. Акули такі їстовиті і такі злі, що часто ізза здобичи виривають одна у другої своїми острими великим зубами кусні живого мяса. Сї акули їдять і мертвих людий, яких кидають у море з корабля. Бо возити мерців з собою довгий час, поки пливе корабель, не можна: треба ховати. Обгорнуть у щонебудь, зашиють тай пускають у море.

Богато цїкавого є у мори, й гарно дивитись на него в ясний, тихий день. Та зовсїм инакше буває, коли вітер застелить все небо хмарами й пічне грати ся з холодними филями. Тоді вода у мори робить ся темною й навіть здаєть ся чорною. Филї щораз стають більшими та більшими й починають все дужше й дужше гомонїти. Вітер у купі з филями починає колибати корабель, мов мати колиску з дитиною. Ось що далї, то вітер робить ся міцнїйший, сердитїйший; филї з піною на поверсї здіймають ся все висше та висше:

вони здоганяють одна другу й зникають геть далї, а на їх місце зявляють ся зараз нові, ще більші, ще дужші та гучнїйші. Ось вітер невдоволений филями — своїми рідними дочками, що нїяк не зможуть залити корабель, зовсїм уже лютує, страшно реве й нахиляє корабель то в той бік, то в другий. Филї, думаючи допомогти сердитому батькови, набирають сили, здіймають ся висше будинків і кидають корабель що разу з одного водяного проваля у друге. Серце у тебе похолоне, як филя підійме корабель на самісїнький гребінь і відтіля кине його у низ на кілька сяжнів. Ух, страшенно тодї! Зробиш ся нї живий, нї мертвий. Під таку негоду на палубі нікому не можна бути: там зістають самі тільки матрози, люди, що служать на кораблї. Вони під таку бурю завчасу здіймають паруси. Більша частина людий на кораблї заколихуєть ся так, що нічого не пють і не їдять.

На пятім тижни наш корабель приплив до міста Ню Йорку; се найбільше і найголовнїйше місто в Злучених Державах Америки — так зветь ся та земля в Америцї, куди нам треба було. А міста в Злучених Державах не такі, як у нас! От хоч і Ню Йорк. Як поставали з корабля та уїхали в се місто, то всї очи видивились. Улицї всюди прямі і широкі та довгі, виложені рівним каменем; скрізь чисто. По обидва боки улиць стоять камяні чи цегляні доми й инші будинки у вісїм, у десять, чи у пятнайцять поверхів. Просто не ймеш віри, що се такі величезні доми, висші від наших церков. В таких домах иноді жиє більше людий, нїж у нашім якім селї. А як малі села, то і кільканайцять не мають стільки жителїв, скільки їх є в однім американськім домі. На кождім будинку довкола від улицї почіпляно богато всяких табличок: і великих і малих, і синих і червоних і чорних і инших. Сї таблички виявляють, що там знаходять ся або які ремісники, або склепи, або фабрики, де виробляють усякі річи. А по улицях людий безліч; нїяк не розминеш ся. І кождий кудись поспішає: певно у кождого є дїло.

От у сїм містї я й оселив ся на деякий час. Треба було роздивити ся, розпитати ся, познакомити ся з людьми. І я знакомив ся. Чимало ми вже прожили часу, коли від одного мого знакомого я почув, що у Вірджінїї—так зветь ся ся одна країна — продаєть ся дешево чималий хутір. Сей знакомий

радив менї його купити. Порадивши ся з Галею, я поїхав на той хутір. Хутір менї подобав ся і я його купив. У купі з землею купив і конї і скотину, що були на тім хуторі, наняв людий і вернув ся по сїмю. Ото переїхавши на хутір, ми зачали хазяйнувати; тільки з сего хазяйнованя нїчого доброго не вийшло. На перший рік хлїб, хоч і не так гарно, вродив, як я сподївав ся. На другий вернув тільки насїнє, а на третий ще гірше. Тепер тільки я побачив, яку землю купив. Вона була зовсїм вже вироблена, через що хазяїн її і продав так дешево. Про се дещо сам дізнав ся, а дещо розказав менї робітник Микола.

Микола був парубок. Зістав ся він від батька та матери невеликим хлопцем і пійшов по людях: у людий він і виріс. Микола зпоміж усїх робітників визначував ся: він був такий ласкавий, привітний такий, щирий та чесний, що ми полюбили його мов брата. Та й він любив і нас і наших дїтий. Ось він і порадив нам з Галею продати сей хутір, ще сам і купця на него знайшов. Я недовго торгував ся — віддав його за дешеву цїну, аби тільки збути ся. Збув ся хутора і гроший у мене значно поменьшалось.

Відтіля ми поїхали до Сан Луіс — так зветь ся одно місто. В сїй містї жив наш старий знакомий — купець, що був зі два рази в Одесї. З нами поїхав і Микола; він не хотїв нас кинути; казав, що йому гроший не треба, аби тільки бути з нами.

— Я й сам себе прохарчую та одягну; хиба у мене рук нема, чи що — казав він нам. Та, правду кажучи, і нам не хотїло ся з ним розлучатись — так ми його полюбили.

— Хоч гроший у нас небогато, ну та ще покищо можна всїм жити вкупі, а там знайдемо кождий собі роботу — казав я Галї та Миколї, бо ми перед ним з нїчим не крили ся.

Приїхали ми до Сан Луіс. Відшукав я тут свого знакомого купця і просив його, щоб він нам з Миколою знайшов яке дїло або порадив, що робити. Він написав лист до свого товариша, що мав великі шахти. Шахтами звуть копльнї, де добувають з землї уголь земляний, зелїзну або мідяну руду; з сих руд на заводах в осібних печах витоплюють зелїзо і мідь. Мій знакомий обіцяв менї, що його товариш візьме мене на шахту за управителя, та й Миколї знайде роботу.

Протеж, щоб дібрати ся до шахти, треба було переїхати великий степ. Не такий степ, як у нас, де і вода є і трави досить, а піскуватий, де ростуть тільки бодяки та полин, ще до того і води нема. По таких степах їхати одному, двом або хоч і десятьом не можна, бо там вештають ся ватагами дикі Індіяни. Індіяни — се тамошні жителї в Америцї: вони там жиють з давного давна. Вони червоношкірі; на щоках ще з малечку вирізують або випалюють усякі малюнки задля прикраси; на учи та ніздрі вдівають сережки або просто дерев'яні паличчки; на голові, особливо у начальників, настромлюють ріжного піря; через те, що там дуже тепло, вони ходять на пів роздягнені. Сі Індіяни мали колись свої міста та села і жили, як инші люди. Опісля прийшли сюди „білі" — так Індіяни зовуть людий з білою кожою — як Англичани, Німцї, Французи і инші, пограбували села та міста, а жителїв богато побили. Богато Індіян повтїкало в степи та в лїси; там вони злучились у ватаги. Одні з сих ватаг далеко зайшли від міст та сїл і жиють там, а другі щораз нападають на білих: се вони відвдячують їм за свою кривду.

Так от через такий степ і нам треба було переїхати. А покищо треба було дожидати, поки зберемь ся валка*). Та не довго довело ся ждати: усего зі два тижнї. Задля дороги я купив три вози: один кінський а два волячі, потім дві пари буйволів, коня, харчу й иншого, що тільки було потрібне в далекій дорозї. А дорога і справдї була далека: не один і не два тижнї треба було їхати.

У нашій валцї було кільканайцять фір, що підняли ся везти в Новий Мексик гармати та кулї. Новим Мексиком зветь ся чимала країна в полуднево-західній части Злучених Держав.

III.

Ще з вечера наше товариство приготовилось. Ми теж на свої вози понакладали всячини і полагодили усе, як слїд. Вранцї ще й зоря не занялась, а ми вже рушили в дорогу. Мої воли йшли позад усіх. Ось проїхали ми вже місто. Збігло

*) Товариство подорожних.

ще трохи часу, і місто зістало ся далеко позад нас. А попереду і навкруги розкинув ся самий степ. Куди не кинь оком, окрім полину, нічого на нім не було; ні трава ніяка на нім не росла, анї жадне деревце ніде не маячіло; ні озерця, ні річки — сказано: степ! Степ без краю, без кінця; сїрий, непривітний... Аж нудно тобі стане, дивлячи ся на сей степ. По таких степах нема дороги, а люди хоч і їздять, то їм вказують шлях у день сонце, а в ночи зорі.

Правда, трафлялись і невеличкі річечки, де росла трава, иноді і кілька дерев. В таких місцях ми завше напували і напасали скотину; тільки такі місця стрічали ми дуже рідко.

На останку першого тижня у мене в переднім возї зломила ся вісь — треба було спинити свої вози та полагодити. Подорожні хотіли були спинити всю валку, та я не хотів.

— Тут діла небогато, ми вас хутко й здоженемо — відказав я їм.

Ото вони поїхали, а ми з Миколою заходили ся направляти вісь. Через яку годину ми вже рушили. Та — як то кажуть у приказцї — одно лихо йде, та й друге за собою веде. Ми й проїхали зо три кільометри, як в остатнім возї розсипало ся колесо. Там, бачите, бувають такі сухі, палкі вітри, що усе тріскає, колеть ся і земля репаєть ся, то й не диво, що колесо розсипалось.

— От знов робота — промовив я з досадою.

— Еге, і на що було йому ломати ся — жартівливо відказав Микола.

Заходились лагодити, а тут і вісь надколола ся: треба було нову підкинути, та так і згаяли пів дня. Сонце вже було на заході, як ми рушили з місця. Їхали ми, аж поки не смеркло. Вечером стали біля одної невеличкої річки: тут повипрягали волів та коня і пустили їх пасти ся по траві, а самі посідали вечеряти.

— Ну, сегодня вже заночуємо тут, бо щоб у ночи не зблудити, а завтра раненько рушимо, то ми їх здоженемо.

Повечеряли, потім побалакали і полягали спати. Ще тільки починало сїріти, чи як то кажуть: на сьвіт благословитись, а ми вже їхали.

— Ну, сегодня хоч у вечер, а здоженемо своїх — казав Микола.

— Та треба-б, — відказав я — а то в такім степу легко і в день зблудити, а особливо незнаючому чоловікови. Або хоч наскочуть Індіяни, то ще красше.

Вже чимало ми проїхали: перше був слід, а далї і слід загубили. Довело ся їхати просто, дивлячи ся на сонце. Опівдня стали спочати, пообідали, нагодували скотину, і знов поїхали. Та скільки не їхали, а слїду нема. І сонце вже на полудень, а нікогісінько не чути. Аж ось і вечір насунув ся.

— Невже вони так далеко заїхали? — промовив Микола. — Здаєть ся, їм би слїд і підождати нас.

— Тепер хто знає, що й робити: чи ночувати, чи спочивати та їхати на всю ніч — відказав я йому.

— Та мабуть відпічнемо і будемо їхати, бо в ночи зоряно — радила Галя.

Ми стали, напасли скотину, повечеряли і знов рушили в дорогу. Їхали ми до самісінького обіду, потім знов стали. Треба було знова напасти скотину — та де! коли навкруги не було анї жадної травки, та й напоїти нїде не було. Спочивши, знов поїхали аж до самісінького вечера: хотїло ся, бач, стати біля якоїнебудь річечки, або щоб трава хоч була. Та нї; довело ся бідній скотинї стояти, не ївши. Води ми їй дали, та що для неї тої води — мов капля в мори. Ми, бач, напоїли з тих боклагів, що поналивали задля себе. У ранці знов рушили.

— Невже отсе ми зблудили? — казав Микола.

— Мабуть що так, — обізвав ся я — бо вже час не то що здогонити, а й обігнати.

— Що-ж робити? А може тоюсамою дорогою ми і їдем?...

У кождого з нас у голові роїлись думки, та тільки ми не могли нічим помочи собі. Ми їхали вже три днї. За сей час хоч би тобі озерце або калюжа, хоч би тобі де зеленїло — нічогісінько! Скотина обезсилїла: за сї три днї вона дуже схудла і зробила ся невесела. Від голоду та безводя вона ревіла. Се був не рев, а плач, риданє. Смутно й невесело було дивити ся на неї і слухати сї риданя. А серце так і обливалось, так і обкіпало кровю. Важко, дуже важко; ще важше було від того, що ніяк запомогти. Води ми вже їй більше не давали, бо й самі пили по трохи: бояли ся щоб самим не вмерти від спраги. А щоб лекше було скотинї, ми з кождого воза поскидали до долу таке, що було не дуже потрібне. Протеж че-

твертого дня один буйвіл здох, і замість нього ми впрягли коня. В полудне і другий упав. Одному коневи важко було тягнути віз, і ми ще скинули з нього дещо. Нарешті кінь так вже втомив ся, що не міг вже тягнути і ми зовсім покинули віз, а кон япустили. Він ледви-ледви йшов позад воза. Ось уже в боклагах нема ані каплі води. Вже в нас і губи позапікали ся і в роті пересихало. На кого не глянь — всі смутні, невеселі, наче аж чорні зробились. „Невже доведеть ся отут умирати?” подумав я мимоволі. „Ні, не може бути: тут десь повинна бути вода: мабуть незабаром будемо біля неї“. Так відганяв я від себе думку про смерть. Пити з нас кождому так дуже хотіло ся, що чого-б тільки, здаєть, і не дав за краплю води. Дорого-б заплатив, щоб тільки хоч на раз ковтнути. Невесело було, страшенно невесело! Перше бувало хоч Микола потішав, усякі вигадки пригадував, а далї і він замовк, мабуть не хотів ображати нас. Тільки й чути було: „Таточку“ або „мамочко, водиці“. Сї слова наче ножем краяли серце. І ми самі, не знаючи, чи швидко буде вода, потішали дїти, що ось незабаром повинна бути річка. І знов їхали кілька годин, не стрічаючи нїде ані жадної маленької річечки або озерця. І знов доволило ся давати надїю, що незабаром буде річка. Так проїхали ми зо три днї. Вже і дїти не вірили нашим словам. Аж ось один із них меньший, Василь, вказуючи вперед пальцем, спитав:

— Тату, що то там білїє?

Я глянув і весь від радости затремтїв.

— Господи, та тож снїгова гора! — скрикнув я.

— Як то, тату, снїгова гора? — спитав знова Василь.

— Се, бач, така гора, що на ній завше і в лїтї і зимою лежить снїг, через се і звуть такі гори снїговими.

— А висока ся гора? — спитав старший Петро.

— Та ся мабуть висока, бо тут завсїди буває тепло, а там, де холодно, то і на високих горах лежить снїг увесь рік. А он біля Ледоватого моря, геть на півночи, і в лїтї снїг лежить просто на земли.

— А чого се, тату, тут душно так, а снїг на горі не розтає? — спитав Василь.

— А се ось через що: чим висше у гору піднимаєш ся, то все стає холоднїйше, бо в горі холодний воздух. Аджеж вам

доволило ся ще в Одесї бути на дзвіниці, і ви казали, як там холодно.

— От тепер і вода у нас буде — обізвала ся Галя, і слези від радости затремтїли у неї на очах.

— Як то вода? Тож сніг! — сказав Василь.

— А де сніг, там і вода. У горі на самій вершинї хоч і не розтає сніг, так геть низше, де теплїйше, він потрохи робить ся водою. Перше течуть тільки малесенькі струмочки і що-далї все більшають, а в низу під горою з усіх робить ся одна річка.

Так ми, балакаючи, наближались до гори. Та поки доїхали, у нас здох ще один буйвіл. Замісць нього ми впрягли знов коня і ледви-ледви над вечір стали біля невеликої річки, що текла під горою. Біля річки росла гарна зелена трава, над водою посхиляли ся верби. Випрягши буйвола і коня, ми дали їм трохи води, а потім пустили на траву; самі-ж сїли вечеряти. Вечеряли один тільки хлїб сьвятий з водою, бо крім хлїба у нас нїчого з харчів не лишило ся.

На другий день у ранцї ми з Миколою пійшли на гору роздивитись: там росло богато дерев. Ми взяли з собою сокиру, щоби врубати дровець. На горі побачили, що на инших деревах висїли стручки, так наче біб. Я знав, що сї стручки можна їсти і заходив ся рвати їх. Микола рубав дрова. Незабаром ми несли своїм повну полу стручків і оберемок дров. На дорозї стрітили невеличке зьвіря завбільшки поросяти. Се був армадильо. Дуже цїкаве зьвіря! Жиє він в Новім Мексику і годуєть ся травою. Замісць шерсти він на собі має космату луску; тільки нема її на животї та на шиї; хвіст невеличкий і теж окритий лускою; лапи короткі, але з острими кігтями. Ними він вигребує собі яму, щоб сховати ся, коли нема анї дірки, анї розколини в землї. Се він робить так швидко, що й не счуєш ся. От і сей — не встигли ми до нього підійти, а він вже майже увесь сховав ся в яму, що вмить вигребав для себе. Зістав ся на версї самий хвіст.

— Ну, що-ж — його так не витягнеш — промовив Микола.

— Чому? — спитав я.

— А ось подивіть ся; ось як настобурчив свою луску: тепер він держить ся нею та ще кігтями за землю так дуже,

що хоч і не тягніть. А ось як можна відразу його викинути відсіля — промовив Микола. Він узяв гильочку і давай нею лоскотати: луска почала складатись, а далї і зовсїм склалась. Армадильо від лоскотаня забув ся навіть держатись кігтями за землю. Микола відразу схопив його за хвіст і кинув менї під ноги. Зараз я відрубав йому голову.

— От і обід буде — сказав я, знаючи, що Індіяни та і другі жителї в Америцї їдять армадиля і що його мясо не гірше від поросятини.

Біля воза ми розклали огонь і зачали варити обід. Галя стручки зварила, а мясо впекла, та тільки його, окрім мене та Миколи, нїхто не хотів їсти.

У вечер я убив з рушницї одного зьвіря. Він був завбільшки теляти, рудої масти, з білою шерстию на животї і з гильчастими рогами. Високими тонкими ногами він дуже швидко бігав. Се була антильопа. Вона трохи похожа на нашу козу.

Тепер мяса у нас було доволї. А щоб його не покрали зьвірі, так ми його порубали на невелички куснї і порозвішували на високих гильках. На другий день ми його трохи запекли і порозвішували на деревцї паритись на сонци. Вже мяса було богато, а тут ще побільшало. Се було так. Другого дня ми сидїли й обідали, як ось Микола промовив:

— От подивіть ся! — і вказав у перед пальцем.

Протеж, як ми не дивились, а нічого там не бачили; тільки й бачили, що щось чорніє. Перше думали, що то птицї якінебудь лїтають, та швидко побачили, що нї: се були инші зьвірі. Алеж які зьвірі, сказати не можна, бо вони від нас були ще далеко. Аж ось вони наближились і спинили ся біля проваля, що мало десять сяжень глибини. Тепер ми пізнали сих зьвірів: се були бігорни або дикі барани. Завбільшки цапа з загненими назад рогами вони здалека більше похожі на козу. Бігорни сї трошки постояли, понюхали воздух і зачали один за другим скакати в провалє. Вони не просто скакали, а перевертались кілька разів у воздусї і ставали на ноги. Ось вони вже всї були в низу — ще близше до нас. Петро стрілив і всї, мов вихор, шугнули геть. Перше ми думали, що Петро не вцїлив, а далї побачили, як один почав ставати і звалив ся з ніг.

Як тільки баран упав на землю, Микола і Петро пійшли до нього і принесли до воза. З сим мясом зробили ми тосамо, що з антильопячим.

IV.

За три дні, що ми тут простояли, випасли скотиною всю траву. Треба було пошукати ще пашнї і ми з Петром пійшли шукати катої сторони, де булоб досить трави. Річка, що текла попід горою, бігла далї вузеньким коритцем поміж двома горами. Води в річці було по колїна і ми побрили по ній. Незабаром ми вийшли у розкішну долину: тут текла тасама річка, тільки трохи більша. Всюди по долинї висока, густа трава; по ній цвило богато усяких цьвіток: синїх, жовтих та червоних. Геть у віддали було видно великий лїс. Зрідка, як вітер дув з лїса, чути було пташині співи. Співи ті ставали щораз голоснїйші, бо ми наближали ся до лїса. Вже можна було розпізнати, яка пташка співає. Ось ми так близко підійшли, що й самих пташок побачили. Якої тут птиці тільки і не було! І соловейки, і щогли, дроздики та шпаки. Були й такі, що зовсім не вміли співати, тільки кричали та так погано, що й сказати не можна. За те пірє на них було гарне; инші були зелені, на других і зелене і червоне і синє і жовте.

— Та й гарнож тут! — промовив Петро, як ми полягали на траві під лїсом у холодку.

— Так тут гарно, що хоч і зовсїм зістати ся, то можна —відказав я: і води, і землї, і лїса—усього досить, слава Богу.

— А їсти що? — спитав Петро.

— По таких лїсах, як отсе, куди ще не зазирало людське око, є всякого зьвіря і птиці, та є і ростини, що ними можна годуватись.

Довго ще ми говорили і пійшли назад доперва тодї, як добре відпочали.

Дома нас закидали питанями: „Ну, що? Ну, як? Чи можна хоч трохи поправити скотину?“ Ми розказали їм все, що бачили. Микола, Галя та Василь незказано зраділи.

— Красшого місця й не треба, се просто рай — додав я опісля.

— Ну, коли гарно, то й переїдемо туди — відказала Галя — тільки сегодня мабуть вже запізно...

— Та воно таки й пізненько, тай шкоди наче нікому не буде, що тут переночуємо — обізвав ся Микола.

Переночували. На другий день зараз після сніданя поскладали на віз усе майно, запрягли буйвола з конем і поїхали через річку в долину. Тут ми вибрали собі місце біля річки, щоб недалеко було по воду ходити, і напняли собі покищо поганеньке шатро.

— От де місце: хоч би й вік звікувати, то не погано булоб — обізвалась Галя.

— А я-ж казав Петрови, — відказав я — що в такім раю можна на все зістати жити. Як ти про се думаєш, Миколо?

— І на мою думку красше тут зістати ся, ніж їхати хто знає куди й чого. Чи приїдемо ми туди, куди треба, чи може денебудь на дорозї загинемо або від голодової смерти, або від Індіян? А хоч би й вернули ся до Сан Люіс, то чи красше жилось би там, ніж отут, — се ще хто знає!

— І справдї: чого їхати! Шукати своєї смерти? Так вона й сама знайде — жартуючи відказав я.

Протеж нї я, нї Галя, не наважили ся ще зовсїм зіставитись на житє у сій долинї. Отже без лиха і щастє буває.

Через три днї після сеї розмови сидїли ми всї вкупі. Сонечко вже зовсїм сїдало. Геть віддалї пас ся кінь, буйвола-ж не видко було. Коли се відразу як зареве він. Ми всї обернули ся до лїса, відки дав ся чути рев. А се вдруге ще дужше, а далї і втрете та так же страшенно, що аж мороз поза шкірою пійшов.

— Мабуть зьвір який наскочив на буйвола — промовив Микола.

В сю хвилину вибіг з лїса буйвіл; на спинї у нього щось сидїло: буйвіл біг просто до нас. Ми з Петром похватили рушниці, а Микола ухопив спис і всї кинулись до буйвола. Він страшенно ревів, бо в нього на спинї сидїв якийсь зьвір. Незабаром буйвіл упав на землю. Кілька хвилин зьвір сидїв на нїм, а далї скочив і біг просто до нас.

— Отсе не вдовольнив ся одним; захотїло ся йому ще і нами поласувати — жартував Микола.

— А може то він розсердив ся, що помішали йому — відказав я. — Ну, та треба пильнувати гаразд, щоб не помилити ся.

Ось зьвір був уже не дуже далеко. Треба було стріляти. Петро стрілив поперед мене і не влучив. Я вслїд за ним стрілив і тільки поранив зьвіра. Він ще дужше розлютив ся; тепер він був недалечко: вже видко було, як очи палали огнем. Се був кракажу*). Микола стояв недалеко від мене. Ось зьвір був уже на два сяжнї від нас: він присїв, щоб скочити на мене, бо я найблизше від всїх був до нього. І тільки каркажу забрав ся підскочити у гору, як Микола вдарив його своїм списом у груди. Каркажу повалив ся, але почав гризти деревляний держак у списї. В сю хвилину я знов стрілив і просто зьвірови в лоб. Тепер уже він зовсїм повалив ся на землю і незабавом згинув. Хоч зьвіря і вбили, та ми не дуже радїли, бо наш буйвіл пропав; зістав ся тільки кінь. А чиж конем можна було проїхати через такі великі степи?!

— Ну, хлопцї, — обернув ся я до Миколи і Петра — вперед ми тільки думали зіставати ся тут на житє, а тепер думка наша справдить ся, і ми відси вже не поїдемо, бо нема на чім.

— Так що-ж: я-ж казав, що красшого місця ми і не знайдемо — відказав Микола.

Прийшовши до своїх, ми їм розказали, що буйвіл наш пропав.

— Тепер їхати відси й не думай — промовив я до Галї.

— Менї тут ще красше, нїж денебудь у другім місци; будемо тут жити — відказала вона.

Так всї ми згодились зістати ся на житє в сїй долонї.

V.

Тепер треба було подумати й про хату, бо в шатрі зимою не можна булоб жити.

Правда, зима там недовга і більше дощем переходить, алеж і від дощів хата красше захистить нїж якийнебуть курінь. Та в хатї і просторійше і від хижих зьвірів безпечнїйше. А лїса тут було всякого; можна було з чого вибрати. Правда, гвоздїв у нас не було, але ми мали всякі теслярські прибори: як пила, долото, сокира. А Микола обіцяв зробити хату без жадного зелїзного гвоздичка.

*) Грабежний зьвір, належить до рода кун.

— Ми і без гвоздів таку хату встружемо, що тільки на вдивовижу — казав Микола.

— А тож, чотири робітники, як один — засьміялась Галя.

— Е, сьмій ся, а хата буде у нас — відказав я.

— Тільки не ти її зробиш — знов обізвалась вона.

— Та вжеж не я, а всі гуртом...

— Ну, без Миколи ваш гурт нічого не варт.

Справді, Микола був гарний тесля; він у Вірджінії зробив не одну десятку хат. Його знали навкруги і кликали до себе хати робити.

На другий день ми з Миколою заходились рубати ліс; Петро і Василь теж нам помагали. Потім перевезли деревину і зачали її тесати. Робота в нас кождого дня дуже визначалась. Правда, найбільше від всіх робив Микола, але і я з дітьми потрохи почав навикати і приучувати ся до теслярства.

— Се як так і далї будемо робити, то в нас і хата за місяць стане — казав Микола.

— Кажи за тиждень — сьміяла ся Галя.

— Ми зробимо таку, що красшої на весь округ не буде — жартував Микола. Так робота наша пересипала ся жартами, сьміхом та всякими вигадками. Як що треба було якої деревини, то хтонебудь з нас їхав або йшов у ліс; найбільше я з Петром: на се не треба було богато зканя.

Раз ішли ми з Петром в ліс біля річки.

— Дивись, води побільшало — обернув ся я до Петра.

— Так і є... з чого се вона взяла ся?

— Хто знає: може там в горі дощі впали, бо воно в отсї днї дуже припікало, а може сніг почав дуже розтавати — казав я, сам добре не знаючи, через що води побільшалось.

— Ану, придивім ся, чи й тепер вона прибуває — сказав я, підійшовши до самісінької гори.

Тут я відміряв пів аршина від самісінького краю води і встромив в землю сокиру. Самі-ж посідали біля неї. Не довго нам довело ся сидїти: вода замітно прибувала. Збігло небогато часу, а від води до сокири зістало сухої землї тільки на чверть.

Так се треба було зараз дізнати ся, з чого ся вода прибуває, а то щоб і нас ще не затопила.

І ми у двох з Петром пійшли по березї в низ по водї.

Пройшли ми так з кільометер місця — нічого не можна було дізнати ся: видко, що води побільшалось, а з чого — хто знає. Пройшли ще може з кільометер і тут вже стали помічати на березї якісь слїди.

— Се мабуть не зьвірячі слїди — промовив Петро.

Справдї, слїди на перший погляд здавали ся людськими, так наче хто босими ногами ходив.

— Невже тут мусять бути Індіяни? — казав я, дивуючись. — Наче нїде незамітно було, щоб жили тут люди.

Пійшли ще далї — слїдів ще більше. Аж ось побачили і тих, що робили ті слїди. Се були бобри. Кілька штук сидїло на березї, а деякі плавали у річцї. Трохи висше поперек річки була зроблена гребля.

— Невже, тату, отсю греблю зробили бобри? — спитав Петро. — Вона так гарно зроблена і притоптана, що менї не вірить ся, аби її зробили бобри.

— Отже більш нїкому її тут зробити. Ти може дивиш ся на те, що вони не дуже великі, але вони дужі своїм гуртом. Вони робили сю греблю вкупі — відказав я. — Ну, покищо мовчи; сховаємо ся за кущі, а то вони нас злякають ся і повтїкають у воду.

Ми пригнули ся за кущем і почали роздивляти ся, як плавали бобри і що робили.

Бобр трохи більший від великої кітки; на масть він темний, шерсть аж полискуєть ся сріблом, так і відсьвічує і дуже мягка; на губах довгі вуси, зуби кріпкі й острі. Лапи у нього з пятьма пальцями, як і в кітки, але на задних ногах є полотенце, мов у качки, через що він дуже гарно плаває. Хвіст у нього довгий і на кінци наче лопаточка. Бобри, що сидїли на березї, грілись до сонця і прибивали своїми хвостами землю; ті, що в водї, плавали, поринали і борикались; инші несли в зубах гильки або глину, що тут була над берегом. Вони несли се все до своїх хат.

— Що то воно сторчить поверх води біля берега і біля островка, так наче улиї? — прошепотїв Петро.

— То їх хатки, де вони жиють. Отож вони і глину несуть, щоб замазувати верхи в своїх хатках. А се треба задля того, щоби вода не налялась до середини — відказав я йому, теж шепотячи.

— Значить, в їх хатках нема води, там сухо? — заговорив Петро.

— Так. Ну, а лазять вони в свої домівки зпід споду: пірне біля неї у воду тай опинить ся в хатці.

Довго ми придивлялись на бобрів: далї вийшли зза кущів і наближались до берега. Бобри, побачивши нас, всї як один, кинулись у воду і не знати, де дїлись. Ми підійшли до самісінької греблї, щоб роздивитись на неї. Петро аж не втерпів:

— Тай справнож зробили — промовив він.

Поперек річки лежали дві деревяки на півтора аршина одна від другої. По серединї, наче палї, стояли стояки (стовпцї), сама-ж середина була закидана гильками, камінюками і глиною: поверх греблї було рівнїсенько. В гребли, якраз по серединї, зроблена була чимала дїрка, куди лила ся вода.

Надивившись гаразд на греблю, пійшли ми до дому.

— Ну, як можна такому зьвіряти перегризти он таке дерево? — дивував ся Петро.

— Раз, що зуби кріпкі, великі й острі, мов ножицї, а друге і те, що втомить ся один, другий на те місце є; втомить ся другий — третий возьметь ся; от і робота йде — казав я. — Гурт велику силу має.

— Добра річ отсї бобри — говорив я далї Петрови; — як розплодять ся, то буде з них гарний заробок; шкірки їх продають ся дуже дорого.

— Та кому-ж їх тут продавати? — дивував ся Петро.

— А хиба не можна складати та відвезти туди, де їх купують?

Дома ми розповідали, з чого прибула в річцї вода, і все що бачили. Всї зацікавили ся; всї хотїли бачити; але було пізно, і ми умовились пійти зі всею сїмєю на другий день.

VI.

Минуло два тижнї; за сей час ми всї кілька разів ходили дивити ся на бобрів: вони вже не так лякали ся нас, як перше; потрохи звикали до нас. Ми кождого разу, як тільки приходили до них, кидали їм у воду листє та молоденькі гильочки; нїхто з нас і пальцем їх не торкнув. Дивити ся на

бобрів ходили ми тільки тоді, як був час. Замісць того, щоби після роботи відпочати, ми йшли до бобрів; у неділю теж. Ми не забували сьвяткувати неділь та инших сьвят.

Минуло ще трохи часу, аж ось і наша хата була готова: вона вся була з дерева і криша навіть з дощок, а жадного зелізного гвіздечка не було в ній, та і дерев'яних зовсім було мало. Протеж треба було поставити у хаті печ, поробити лави та стільці, зробити стіл. Помосту в хаті теж не було, а долівка була застелена широким грубим пальмовим листєм, що бувають завбільшки з аршин. Правда, на печ треба було цегли, алеж ми знайшли на березі глину і пісок і наробили цегли, висушили її і зробили печ. Незабаром були пороблені і лави, стільці та стіл. Як тільки усе те було в хаті, ми зараз перейшли туди на житє. Отже ми що дня робили; нам треба було обгородити ще подвірє, треба було зробити для коня хлів, треба було в хазяйстві всякої посуди: як нецок, діжки, бо нічогісінько сього у нас не було, а без сих річий обійтись не можна. Треба було турбуватись і про харч. Як тільки не ставало мяса, ми зараз же або з Петром або з Василем ішли у ліс по добич.

Раз так ходили ми з Петром у лісі, натомились, а тут ще спека така, що і в лісі доскуляє. Пити страшенно захотіло ся, а води поблизу ніде нема.

— Що-ж ми без води будемо робити? В роті страшенно пересохло — каже Петро — аж язик прилип, і не повернеш ним.

— Треба шукати, бо тут, здаєть ся мені, десь повинна бути вода — відказав я. — Давай, розійдемось: ти в один бік, а я в другий, а щоб не згубитись, будемо перекликувати ся.

Пійшли ми. Та не довго нам довело ся перекликуватись. Слухаю, мій Петро замовк. Раз гукнув — не чути, вдруге — теж саме, а втрете — нічогісінько. А се трохи згодом як загукає. „Чи не трафилось, думаю, крий Боже, якого нещастя!” Та швидше туди, на його гук. Ось він знов закричав; тепер було ще чутнійше: тепер я міг розпізнати в його крику радість. Незабаром я стояв біля нього, а він листком набирав воду з течії. Я дуже зрадів і собі вирвав листок, аби напити

ся води. Петро-ж, покушавши, скривив ся і кинув до долу листок з водою.

— На що ти кинув? Чого ти скривив ся? — спитав я.

— Вода солона — відказав він.

— Справді? — ще дужше зрадів я і, зачерпнувши, почав пити. Дійсно вода була солона та ще і дуже, так що можна було нею покористувати ся.

— Чому ви радієте? — дивував ся Петро.

— Тому, що тепер у нас буде сіль.

— Як же се так?

— А так: отсю воду варити-мемо, а з неї буде робити ся сіль.

— А хиба сіль з води виварюють?

— Виварюють і з води, а то є такі озера, де сіль осідає на дно. Перше вона підниметь ся на верх і зробить ся так наче тоненька крига, а далї сїдає на дно. Он як у Криму! А є так, що наче камінь лежить у землї верствами і йде вона у землю на кілька сяжнів, а поздовж на кілька кільометрів, як коло Кракова.

— А як же сю камяну сіль дістають?

— Здіймають зповерх неї землю геть до чиста і тодї бють сіль зелїзними ломами на куснї, кладуть тодї на візки, везуть її і зсипають у великі купи. А де робітники не годні побити на куснї, там є такі задля того нарочно зроблені машини. А то сіль добувають ще з морської води, бо вона дуже солона.

— Ну, що — мабуть до дому підем та там вже напємось води та заразом розкажемо і про новину. Тепер не будемо вже їсти несоленого мяса; тепер можна буде і солити його, щоб не пропадало — казав я.

Дома всі наші дуже зрадїли, як почули про солону течію: сьміялись і плескали з радости в долонї.

— Гарно, єй Богу, гарно! — казав Микола. — А то вже несолоне мясо дуже обридло. Менї і самому думало ся, що тут десь повинна бути або вода солона, або солончаки, — такі місця, де є сіль в землї; бо тут є і ланї і лосї, а сї зьвірі люблять солене.

— Ну, тепер, коли знайшли солону течію, то щоб не забаритись і соли здобути, бо і справдї без соли зовсім якось

погано — додала Галя.

На другий же день ми пійшли до солоної течії, взяли з собою і котел і горщики, щоб там зварити й обід. Ми ішли туди на цілий день, бо кождому була там робота.

Прийшовши до течії, ми зараз же взяли ся за роботу: один робив осохи і вкопував їх у землю, другий рубав дрова, або варив страву. Петро і Василь — обидва дуже зацікавились, як се з води робить ся сіль. Як тільки розклали огонь і налили котел солоною водою, хлопці почали пильнувати кітла. Котел був накритий залізною покришкою.

— А не збіжить уся вода, як буде кипіти? — спитав Петро.

— Ні, вода кипіти-ме не дуже, а як розгніваєсь, то можна буде зняти на хвилину покришку — відказав я.

— Та як покришкою буде накрито, то нам і не видко, як там сіль робить ся — обізвав ся Василь.

— Я-ж кажу, що можна буде зняти тай подивитись.

Зачали варити сіль. За балаканєм не помітили, як і вода почала кипіти. Пара помалу піднимала покришку.

— Дивись, вже кипить вода! — обізвав ся Петро і взяв покришку.

До кітла усі підійшли. На поверсі води плавало щось біленьке, так наче сніг і хрещате, як сніжинки. Хлопці помітили, що сніжинки сї що далї то більше скулялись одна до другої, робили ся грубшими. Води у кітлї що далї то все меньше ставало, протеж сніжинок побільшувалось і вони навіть робили ся так наче тонесенький кусень леду. Як тільки вода вся кикипіла, на днї зістала ся сама сіль; вона була ще мокра, тож ми її вигорнули на мішок, на сонце. Потім знов налили котел водою і знов держали на огні, поки не википіла вся вода, а сіль висипали на мішок. Тут вона вже зовсїм висихала. Цілісінький день ми тільки варили сіль, вигортали її з кітла та сушили. У вечер ми верталось до дому, несучи оклунок соли. На другий день теж саме. Таким побитом за два днї ми здобули чимало соли.

VII.

Давно вже не було у нас хлїба: ми найбільше годували ся мясом та стручками колючої акації. Та де його там і возь-

меш! І нераз журили ся ми за хлїбом. Отже незабаром зявив ся у нас і хлїб. Правда, хлїб сей був не житний і не пшеничний, та гарний і смачний. Стало ся се так. Пійшли ми раз з Петром на гору; тут побачили дерева, схожі на нашу сосну.

— Тату! дивіть ся, скільки тут оріхів — промовив Петро.

— А й справдї гарні оріхи. Індіяни печуть з сих оріхів хлїб.

— Як се так? — здивував ся Петро.

— Та так: вилущують, розбирають, а зерна труть каменем і робить ся мука. Отсе й ми будемо так робити. Треба тільки назбирати більше. Се ми завтра всї прийдемо сюди та гуртом і возьмемо ся за дїло, а тепер понесем до дому хоч трохи.

І ми заходили ся збирати оріхи.

Дома зрадїли нашому гостинцеви і заходили ся кушати. Правда, Микола знав їх добре і теж казав, що з них можна печи гарний хлїб.

На другий день ми, поснїдавши, пійшли на гору. Микола запряг коня у невеличкий віз, що сам його зробив, і теж поїхав за нами.

На горі, як і вчера, під деревами лежало богато оріхів.

— Та й скількиж їх тут! — промовила Галя.

— На долї богато, а на деревах ще більше — додав Микола. — Ну, та ми збирати будемо тільки ті, що на долї, бо ті, що висять, єще зелені, а з зелених недобра мука, та вони і погано вилущують ся.

Лущити оріхи було легко, бо вони були доспілі. Так ми взяли ся до сеї роботи, що й не помітили, як прийшла обідна пора. По обідї знов за тусаму роботу, а на вечер ми вже були з повним возом оріхів.

— Тепер же нам сї оріхи треба бити, щоб ядра повиймати — сказав Микола — а я завтра поїду по каменї. Я бачив біля річки на березї, аж туди геть у лїсї, камінє; там можна буде вибрати такий, щоб терти зерно на муку.

— Се значить, ти хочеш зробити ручний млин — обізвав ся я до нього.

— Атож; так як роблять се Індіяни.

Під обід другого дня Микола з Петром привезли два каменї: один був великий і рівний, мов стіл, другий трохи

меньший, теж з одного боку гладонький. Як ядра були вже всї вилущені, Микола заходив ся молоти; він клав їх на більший камінь і тер меньшим; так робила ся мука.

Через кілька днів після сього ми їли вже свій хлїб. Тепер не нудно було їсти мясо: раз через те, що можна його було солити, а друге, що до нього був ще хлїб.

Той день, коли ми вперше їли новий хлїб, був для нас дуже радісний. Не меньше радісний день був і другий за ним. Ми придбали собі скотинку. Пійшли ми ще зранку з Петром в лїс, взяли з собою і рушницї; ми нїколи без них не ходили. Богато ми находились — аж ось почули якийсь стукіт.

— Що се воно таке? — спитав Петро.

— Не знаю, — відказав я — може зьвірі які бють ся. Чи не оленї? Так наче рогами стукотять.

Ми тимчасом наближались до прогалин, відки виразно доходив нас голосний звук. Ми йшли обережно, щоб не сполошити зьвірів. Аж ось ми зза дерева побачили на прогалинї зо шість штук оленїв. Два з них, самі найбільші, били ся; вони так садили один другого рогами, що аж іскри падали і шерсть клаптями летїла до долу; вони падали навколїшки і знов схоплювали ся. Ми обійшли прогалину; я став над проходом, а Петро насупроти. Умовили ся ми так: перший стрілить Петро, оленї злякають ся і кинуть ся на прохід, а тут я привитаю їх гостинцем. Так і зробили. А що ті четверо, що пасли ся, були близше до Петра, тай купка їх більша, то він і стрілив в сю купку. Всї четверо зьвірів кинулись до проходу. Тут і я почастував одного кулею так, що він на місци упав; остатні-ж три повернули геть і подали ся в лїс. Але ті два оленї, що били ся, не втїкали. Правда, вони вже не били ся, а стояли. Тільки чого їм стояти?

— Що се означає? — дивував ся я.

— Е, тату! — підбігаючи близше до них, закричав Петро — вони счепили ся так рогами, що нїяк не розплутають ся.

Я швидше побіг до оленїв. „Добра штука булаб, як би взяти їх живцем", блиснуло у мене в голові, Справдї, незабаром ми побачили, що вони дуже міцно заплутали ся; ми по-

скидали з себе пояси і наложили їм на роги, щоби часом не розплутались і не втекли.

— Но, тут ми самі не справимо ся; треба комунебудь іти до дому, щоби Микола запряг коня та їхав сюди. Та мабуть ти і пійдеш — казав я Петрови: — та скажи, щоби взяв ужевок, пилу й сокиру.

По двох годинах приїхав Микола з Петром, і ми гуртом підняли на віз убитого оленя. Сих же двох ніяк не могли розплутати і через се підпилували один ріг; потім попривязували їх до воза і поїхали до дому. Ми з Миколою йшли побіч оленів, а Петро вів коня.

— Тепер і коневи буде полекша — сказала до нас Галя.

Поки Микола зробив їм загородку, ми держали їх у хліві, разом з конем. Загородка була зроблена з високих колів і дуже тїсна, щоб не перескочили.

Так в нас не переводила ся робота: одну скінчиш, дивиш ся — друга наспіла. Тепер ми подумали зробити в хаті помiст.

Також у страві явилась у нас новина — риба: на неї ми теж немало часу тратили. Перший приніс рибу Микола. Він в той день ще зранку хто зна, куди дів ся, і не було його до самісінького обіду. Коли се прийшов та ще й риби кільканайцять штук приніс.

— Де се ти наловив? — питали ми його.

— Де? Звісно: у ріці!

Риба була смачна і ми після того поплели собі з міцної трави вудочки, поробили острі деревляні гачики і часто ходили ловити рибу.

VIII.

Так ми не помітили, як і зима прийшла. Правда, зима там легесенька і коротенька: зимою снігу зовсім і не було, а замісць снігу йшли дощі, хоч не дуже теплі. Ся зима швидше схожа на осінь. Кілька тижнів довело ся нам більше сидіти в хаті ніж на дворі. Робота була така, що не можна було робити в хаті; але на дворі, під повіткою, що ми поставили разом з Миколою, можна було дещо тесати й різати. Майстрували над столами та стільцями, тай иншого начиня

треба було, без котрого в хазяйстві не обійдеть ся. Всю коротеньку зиму тяглась робота; не счули ся, як і весна наступила. А весна там відразу приходить. І тепер прийшла вона теж відразу, тепла та привітна, осьвічуючи ясним, майже вже горячим сонцем.

Ще з осени, ходячи по лїсї, ми бачили чимало пчіл. Тепер ми з Миколою наважили ся знайти хоч зо два рої в дуплах і посадити їх в улий, що зробив Микола зимою.

Найбільше пчіл ми бачили на одній прогалинї, де росло богато поміж травою усяких квіток. Се була тасама прогалина, де ми спіймали два оленї. Сюди ми і пійшли тепер з Миколою, щоб відсїля слїдити за пчолами, куди вони летїти-муть.

Тут ми перше спіймали кілька пчіл, привязали до їх ніжок по легесенькім пушку і пустили їх летїти. Кілька штук зникло з наших очий, але деякі ми допильнували до самісінького дупла. Дерево, де було се дупло з роєм, росло з краю над самісінькою прогалиною. Коли ми підійшли до нього, то помітили у горі, як пчоли вилїтали одна за другою з дїрки. Ті, що вилїтали з дїрки, не летїли геть, а кружляли тутки. З кождою хвилиною їх ставало більше.

— Що-ж се таке, що вони так занепокоїлись, — дивував ся я. — Вже-ж не може бути, щоб се був рій, бо так дуже рано не роять ся.

— Е, тут мабуть прийшов гість — відразу зрозумів Микола.

— А ну, зараз дійдемо дїла, — і він стукнув кілька разів по дереві сокирою. Потім наставив ухо до дерева і прислухував ся.

— Так і є, що тутки гість — твердо вже промовив Микола.

— Медвідь? — спитав я.

— А то-ж. Треба буде його вигнати, та так, щоб не дати йому втечи.

— Як же се так?

— Та так: запалимо дерево в низу з середини, а дим і вижене його; він буде лїзти по дереві в низ, тодї його можна й убити.

Наклали сухих гильочок та листя у середину дерева і

запалили. Дим пійшов в гору. Незабавом чути було, як заревів медвідь; перше стиха, а далї і дужше, сердитїйше. Не подобалось йому се — треба було лїзти з дупла. Ось він зявив ся вже і на дереві. Нїчого не можна було розглядїти окрім самої чорної шерсти: лїз задом в низ. Через кілька хвилин його вже цїлого було видко.

— Стріляйте, — промовив менї з тиха Микола, а тодї, як він упаде, я стрілю в нього: я його відразу повалю.

Від моєї кулї медвідь упав з дерева, але ранений він розлютив ся і повернув до нас. Та не довело ся йому зробити й одного ступня. Микола своєю кулею відразу повалив його на землю. Потім підбіг і вдарив його острою сокирою по голові зі всеї сили.

— Ну, медведя убили, а пчоли пропали, — жартував я.

— Еге, пчоли і справдї пропали; однї згинули, другі порозлїтались. Але меду шкода кидати, а він там є, — казав Микола.

Щоб не гаїти часу, бо дерево в серединї дуже горіло, ми заходили ся різати його пилою. Хоч воно й було дуже грубе, проте і дуже дупласте, так що ми його незабавом повалили на землю. Тут ми заходили ся уважати біля щільників, щоби віддїлити їх від огню.

— Тепер сей обрізок з медом можна буде віднести до дому; дома обережно повиймаємо щільники і кілька штук приліпимо в улиї: тодї, як пчоли будуть роїти ся, можна буде садовити в улиї рої, — радив Микола. — А поки роїти-муть ся пчоли, ми завтра спробуємо перегнати хоч один рій. Завтра ми привеземо сюди три штуки навощених уликів і пошукаємо ще пчіл. А тепер я пійду до дому, запряжу коня та приїду сюди, бо ми не донесемо і медведя і відрізок. Вжеж не кидати тут медведя, бо мясо можна їсти, а шкіра придасть ся.

— Добре, — відказав я.

Не забарив Микола вернути ся. Витягли ми на віз медведя, поклали обрізок і поїхали до дому. Вже вечеріло, як ми віхали на подвіре.

— А ну, показуйте свою добичу, — промовила Галя — виходячи з хати.

Петро з Василем так і кинулись до воза: почали роздив-

ляти ся на відрізок, а далї заходились біля медведя. Галя теж підійшла до воза.

— А що: наїв ся меду? — сьміяв ся Василь, беручи його за голову і сїпаючи за уха.

— Тату! Мама колись казали, що мясо медведя можна їсти.

— Вони правду казали: його мясо смачне, навіть солодковате — відповів я.

Ми з Миколою зараз же заходили ся: зняли з медведя шкіру, натерли її солию і розпняли під повіткою на колї.

На другий день ми налагодили три улиї і поїхали знов на ту прогалину. Тут ми випрягли коня і пустили пастись, а самі пійшли шукати пчіл. Ми придивлялись до кождого дерева, — звісно до тих, що дупласті. Богато ми вже часу згаяли, а ще жадного такого дерева не найшли. Ми сіли, пообідали і знов за своє. Я пійшов до прогалини, щоб там спіймати кілька пчіл і пустити їх з пушками так, як і вчера, а Микола знов почав придивлятись до дерев.

Нарештї, так о полудни, ми відшукали таки одно дерево з пчолами. Микола, привязавши до пояса ужевку, полїз в гору на дерево. Трохи не долїзши до дїрки, він спер ся на сук і кинув менї один конець ужевки, щоб я привязав ним улий. Я привязав і він витяг його до себе. Улий був обвязаний; тільки вічко було незакрите. Як він тяг в гору улий, я розкладав в серединї дерева, в дуплї, огонь. Микола примостив улий так, що він був якраз вічком до дїрки. Коли дим почав піднимати ся в гору в дуплї, пчоли заворушились і почали вилїтати з дупла, та їм нїкуди було летїти, як тільки через вічко в улий. Трохи згодом, коли пчоли притихли, Микола відставив улий від дїрки, заткнув вічко листєм і спустив улий до долу.

— Ну, слава тобі Господи, приїдемо до дому не з порожними руками — казав Микола, злїзши з дерева до долу.

— Хоч покищо один, то й то гаразд: з одного можна розвести велику пасїку, аби лише доглядати.

Так у нас побільшувало ся господарство.

IX.

Трохи не що дня ходили ми в лїс, а через се знаходили щонебудь нове; так ми знайшли дику цибулю і дику картофлю. Цибулинки і картофлинки були невеличкі; картофля була завбільшки за горобяче яєчко. Протеж ми викопали кілька кущів картофлї і цибулї і принесли до дому. Тут посадили їх біля хати на скопаній землї. Опісля пересаджуючи кілька разів картофлю й цибулю, ми діждались таки геть більших, ніж були дикі.

В лїсї нераз трафляло ся нам яке нещастє, але шкоди великої нам не було. Тільки один випадок був такий, що ми з Петром трохи не пропали. Се було так. Пійшли ми раз шукати з Петром моху задля постелї. Там, бачите, в лїсї росте на дубках такий мох, що його можна насипати в подушки замісць пуху та піря. Взяли з собою й мішки задля моху. Пійшли ми, як і завсїди, з рушницями і з добрим припасом пороху і куль. Далеко зайшли від дому, бо тут з краю не було сих дубків. Знайшли мох, полїзли на дубки і почали той мох здирати. Дубки, на котрих ми збирали мох, росли близко один біля другого, так що можна було тихо балакати.

— Тату, що то воно таке? — спитав Петро.

— Де?

— А вон праворуч біля куща якийсь сїренький зьвірок.

Я подивив ся в низ і побачив там трохи більшого від кітки зьвірка. Шерсть на нїм була сїра, коротенька, пика з довгими вусами й остра, мов у щура, невеликі уха сторчали, а хвіст дуже довгий; зовсїм щур, тільки дуже великий.

— Се міхоноша, — відказав я з тиха Петрови. Він дивив ся на неї.

Вона спинилась біля куща, де висїло схоже на панчоху птиче гнїздо. Тільки що вона спинила ся, як з поза шкіри на животї почали виплигувати один за другим маленькі зьвірки, схожі на стару міхоношу: се були її діти. Вони зачали були з нею грати ся, але вона вдарила лапою одно і друге, і вони покинули її, а заходились поміж собою борикати ся. Сама-ж стара поглядала на гнїздо, що було повне яєць. Вона спробувала була лїзти на кущ, алеж гилька поча-

ла гнути ся і тріщати і міхоноша злїзла геть до долу. Потім вона знов подивила ся в гору і побачила гильку з дуба що тут поруч ріс; та гилька простягала ся якраз над кущем. Митю скочила вона по дубку на гильку і почала саме над гнїздом обкручувати свій хвіст навкруги гильки. Обкрутивши його кілька разів, вона повисла пикою в низ і думала досягати гнїзда. Та нї, як вона не пнялась, як не простягала свої передні лапи, нїяк не могла досягти. Дуже сердита злїзла вона з дерева; злими очима поглядала вона на дїтий. Вона ще раз поглянула на гнїздо і почала кидати дїти в свій шкіряний на животї мішок. Ось вона вкинула одного, далї другого і стала.

Швидко скочив я з дерева і в одну хвилину був біля неї. Вона простягла ся, мов би мертва, а її дїти, яких не встигла вкинути в свій мішок, поховали ся по кущах. Я зробив з мотузка петлю, накинув їй на шию і зашморгнув. Тепер вона побачила, що її хитрощі не пособили і почала була прикати і плигати, мов кітка. Але після того, як я кілька разів сїпнув за шнурок, міхоноша притихла.

— Треба її привязати, а як будемо йти до дому, то її возьмемо, — казав я Петрови, привязуючи міхоношу до дуба.

— Ото зрадїє Василь, як побачить! — додав Петро.

Він вже був долї і роздивляв ся на міхоношу.

— Здалека так здаєть ся, що у неї кільканайцять очий, ух і голов.

— Еге, дивний зьвірок.

Привязавши міхоношу, ми знов полїзли на дубки здирати мох. А як з сих поздирали, наклали долї купу і полїзли на инші. Ті дубки, на котрі ми тепер влїзли, росли якраз побіч прогалини. Минуло мабуть з годину, як в кущах щось затріщало і захрюкало так наче свиня. Справдї через яку хвилину на прогалину вийшла свиня з поросятами. Се була дика свиня, чи як звуть їх — пекарі. Пекарі пасла ся на прогалинї. Вона трохи тільки відріжняла ся від свійської свинї: у неї були уха короткі, хвоста майже не було, алеж клеваки довгі, так що з рота висовувались. Я хотів був убити пекарі, щоб поросят половити, вже і рушницю зняв з плеча, та спинив ся. На супротивнім кінци від свинї я побачив високого завбільшки теляти, рудого зьвіра. Голова його була

схожа на котячу. Я відразу спізнав хижого яґуара. Він не йшов, а просто повз на животї, мов кітка до дерева. Потім митю скочив на дерево, а відтіля плигнув на свиню. Пекарі заквичала, а яґуар впив ся зубами її за шию. Страшенно, алеж недовго квичала свиня; яґуар задушив її. Він хотїв вже кинути її собі на спину і подати ся відсїля геть, як з кущів вискочило з дванайцятеро штук свиний. Не встиг він кинути свиню, щоб тїкати, а свинї зробили вже із себе навкруги нього коло. Яґуар кинув ся на одну і сїпнув її зубами, але й пекарі пригостили його своїми клеваками так, що він мусїв подати ся назад в середину кола. Та й зіставати ся йому посеред живого кола не можна було: живцем розірвуть на шматки. Яґуар присїв і напняв ся; видко було, що він зібрав свої сили і плигнув; думав перескочити через коло. Та свинї не дали йому втекти і ще дужше розлютувались: яґуар закровавив ся. Що далї коло робилось меньше, тїснїйше, бо свинї наближались одна до другої; з кождою хвилиною вони лютїйшали. Здавалось, от-от кинуть ся всї від разу і рознесуть його на клаптики. Отже нї: коло зробилось меньше, вузше, а острі клеваки і хрюканє надали яґуарови сили так, що він перескочив через пекарі і летїв до мого дерева. Мов блискавка проскочив він в мене перед очима, і не встиг я опамятати ся, а він вже на тімсамім дубі, де і я був, тільки сяжнїв на два висше від мене. В ту хвилину, коли він скочив на дерево, в мене все похололо; я не знаю, як удержав в руцї рушницю. Трохи згодом я опамятав ся і зрозумів, що яґуарови тепер не до мене. Свинї всї теж кинули ся до дубка. Вони квичали, здирали клеваками кору, инші навіть гризли її. Яґуар все те бачив і поглядав злими очима і на свиний і на мене. Я зрозумів, що як тільки свинї розійдуть ся, тодї менї від смерти не втекти. А свинї не будуть же тут стояти хто зна поки й доки. Через се я націлив ся на яґуара і стрільнув просто йому в серце. Відразу загурчав він в низ, кров бризнула менї на обличе. Свинї, як одна, кинулись до нього; не перейшло і пів години, а з яґуара зістали ся самі тільки невеликі клаптї.

— Ну, слава Богу, — сказав я з тиха, — тепер менї не страшно, а свинї зараз розійдуть ся і тодї можна буде злїзти з дерева.

Петро ще й доси був, мов крейда, білий, так перелякав ся за мене.

Алеж свинї і не думали іти геть. Яґуара розірвали і знов почали рити біля коріня землю і гризти кору. „Чогож їм треба?” думав я. „Аджеж нема вже иншого ворога! Невжеж вони ще не вдоволились?” Їм хоч не видко було мене, протеж вони знали по гуку від рушниці, що хтось ще є на дереві. До того ще чули мою розмову з Петром, хоч я і тихо балакав; але дикий зьвір чутнїйший нїж свійська животина.

„Що робити?” думав я. Вже і часу чимало пройшло, а пекарі не йшли геть. Думав я, думав і надумав стріляти в свиний.

— Давай стрілимо разів по два в пекарі, чи не повтїкають вони відсіля.

У Петра теж була рушниця і теж йому легко можна було стріляти в пекарі, бо вони недалеко були від нього. Почали ми стріляти: чотирма кулями поранили двоє свиний, котрі тамечкиж упали. Остали пекарі кинулись до поранених, обнюхали їх і знов до дерева; ще з дужшою лютостию почали вони гризти кору і довбати її своїми острими клеваками; у инших аж піна з рота падала. Пекарі анї трошки не злякались, а ще дужше розлютувались. Тепер я вже думав, що не треба було стріляти, може-б пекарі швидше подали ся геть. Ну, та того вже не вернеш, що зробив. Тепер треба вже мовчати; може вони до вечера ще й подадуть ся. А як не покинуть нас? Що тодї? Тодї доведеть ся ночувати на дереві. А дома будуть турбувати ся, та ще може і підуть відшукувати. А тут наскочать на свиний і свинї їх в одну хвилину розірвуть на клаптї. А може наші не підуть, а свинї у вечер розійдуть ся, то хоч і пізно, а дома будемо, бо я добре знаю сї місця. Ось і сонце вже закотило ся кудись за лїс, почало вечеріти. Свинї притихшали; видко було, що їх злість геть поменьшала; вони тепер не гризли кори і не рили землї. Ось-ось незабавом вони підуть, думалось менї, бо вже темнїло. І справдї люте хрюканє зовсім затихло, — свинї подали ся геть.

— Ну, ще трохи пересидимо, — прошепотїв я Петрови, — а відтак злїземо.

З пів години сиділи ми ще на деревах, потім позлїзали, прислухались — нічого не чути, нї хрюканя, нї тріску, значить пекарі подались. Тодї ми поскладали в мішки мох, що назбирали і пійшли до дому. Ішли ми, обережно ступаючи, і що хвилини прислухувались, чи не чути пекарі.

До дому ми прийшли вже пізно; наші дуже за нами турбувались; не знали, що нас забарило і не знали навіть, що робити: чи йти відшукувати, чи підождати. Ми розповіли їм усе, що нас спіткало.

X.

Так то ішло наше житє день за днем. В хазяйстві що не день, що не тиждень, то все прибувало. Чи ростину яку корисну відшукаємо, чи животину яку спіймаємо. Ланюків, що спіймали живцем, ми вже запрягали до воза й возили з лїса дрова, бирки, з яких вилущували оріхи задля хлїба. Ланюки звикли до нас і не лякались. Опісля ми спіймали живцем ланю: задля сього ми викопали глибоку яму, куди вона й упала. Через рік після сього у нас було вже маленьке ланеня; се вже було зовсїм свійське. Пчіл у нас на другий рік було вже шість колодок, бо ми ще одного роя спіймали, а сї дали кождий по два. В хазяйстві у нас не тільки скотина була, а й птиця; ми якось спіймали трох диких індиків і з сих розплодили чималий табун. Але з одежею було труднїйше; правда, на зиму у нас були кожухи, пошиті з ріжних зьвірячих шкір, а на лїто тільки та одежа, що привезли з собою, алеж вона зносилась і дерлась... Опісля ми знайшли таку ростину, що з її волокон, як з лену, можна було ткати полотно і шити сорочки, то що. Обуву шили зі шкір зьвірів, як ось ланя, то що.

*
*   *

Минуло кілька років. Петро і Василь повиростали, зробили ся парубками. Прийшов такий час, що треба було женитись. Обидва вони умовили ся їхати в свою землю, на Україну, тут і оженитись і вернути ся з жінками знов сюди, бо вони добре знали, що нїде красше не жити-меть ся, як

тут. А як що згодять ся які товариші, то і їх взяти з собою. А щоб не заблудити, з ними поїде Микола.

Так і зробили. З собою вони повезли на продаж богато бобрових і инших дорогих шкір. Микола по кількох місяцях вернув ся до дому; він привіз з собою усяких припасів та пшениці в зерні, щоби посіяти.

— Тепер і ми будемо їсти пшеничний хліб — казав він нам.

Він розповів нам усе чисто про наші діти, як він випровадив їх, і навіть бачив, як вони сїли на пароход і поїхали.

*

*   *

Збігло ще кілька років і ми з Галею втїшались уже своїми внуками та внучками. Наші сини поженились і вернули ся, як і казали, до нас з своїми жінками. Крім них приїхало ще дві сїмї. І зажили ми гуртом.

———0———